

اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال بیستم، شماره ۸۰، زمستان ۱۳۹۱

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی و توافقی محصولات کشاورزی از دیدگاه کارشناسان مطالعه موردی استان زنجان

دکتر علی منصورى*، عبدالله جعفرى**

تاریخ دریافت: ۸۹/۹/۱۰ تاریخ پذیرش: ۹۰/۱۱/۵

چکیده

یکی از مهمترین خط‌مشی‌ها و سیاستهای حمایتی دولت در بخش کشاورزی، خرید تضمینی و توافقی محصولات کشاورزی (در این پژوهش شامل: گندم، جو، کلزا، سیب‌زمینی و پیاز) است؛ لذا بررسی نقاط ضعف و قوت و مقایسه آنها از ابعاد مختلف، با هدف اصلاح سیستم حمایتی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار خواهد بود. به این منظور در این پژوهش از روش تحقیق پیمایشی استفاده شده است. جامعه آماری ۷۰۰ نفر از کارشناسان روستایی و کشاورزی شاغل در سال ۱۳۸۹ در سطح استان زنجان را در بر می‌گیرد که از بین آنها ۱۰۵ نفر با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی انتخاب شدند. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها و مقایسه اثربخشی دو روش از ابعاد مختلف، از آزمون ویلکاکسون و آزمون علامت^۱ استفاده شد.

e-mail: ali_mansory@yahoo.com

* استادیار دانشگاه زنجان (نویسنده مسئول)

** قائم مقام تعاون روستایی استان زنجان

1. Sign Test

نتایج حاصل از بررسی نشان داد که روش توافقی در مقایسه با روش تضمینی تأثیر بیشتری در کیفیت محصولات کشاورزی و همچنین کاهش زیانهای دولتی و ثبات نسبی قیمتها دارد، ولی در سایر موارد، تفاوت معنی داری بین دو روش مشاهده نشد. در هر صورت در برخی مؤلفه‌های فرعی مورد بررسی نیز روش تضمینی خرید نسبت به روش توافقی از اثربخشی بیشتری برخوردار بوده است.

طبقه‌بندی JEL: E13-Q17

کلیدواژه‌ها:

محصولات کشاورزی، حمایت قیمتی، خرید تضمینی، خرید توافقی، زنجار

مقدمه

حمایت از بخش کشاورزی از اهداف راهبردی بسیاری از کشورهای پیشرفته و در حال توسعه به‌شمار می‌رود. شاید بتوان گفت انگلستان اولین کشوری است که به این قبیل از حمایتها رسمیت بخشیده است. در این کشور در سال ۱۶۶۳، قانون غلات به تصویب رسید. براساس این قانون، در صورتی که قیمت داخلی از قیمت کف فزونی می‌یافت، کشاورزان مجاز به صادرات غلات بودند و حتی بعد از سال ۱۶۷۳ دولت یک جایزه صادراتی هم برای صادرکنندگان تضمین کرده بود (محمودی، ۱۳۸۴، ۳۰).

پس از آن، کشورهای عضو سازمان همکاریهای اقتصادی و توسعه (OECD)^۱ نیز ضمن اعمال حمایتهای مناسب از بخش کشاورزی، اقدام به همگون‌سازی عناوین حمایتها (حمایت قیمتی بازار)^۲ نمودند (Mehtakhina, 2002). به باور کوبورسی^۳، دولتها کوشیده‌اند با اعمال

1. Organization for Economic Cooperation and Development

2. Market Price Support (MPS)

3. Kubursi

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی

سیاستهایی، چه به صورت مستقیم (مانند تعیین قیمت‌های تضمینی و تثبیتی محصولات و پرداخت یارانه به نهاده‌هایی همچون کود شیمیایی، سموم، ماشین‌آلات) و چه به صورت غیرمستقیم (از قبیل اعمال سیاستهای متفاوت نرخ ارز، پرداخت یارانه به اعتبارات بخش کشاورزی و اعمال محدودیتهای گمرکی و تعرفه‌ای بر محصولات و نهاده‌های وارداتی) از بخش کشاورزی حمایت نمایند (Kubursi, 2005).

تحقیقات متعدد حکایت از آن دارد که کم توجهی به بخش کشاورزی دارای آثار زیانبار متعددی است که از آن جمله می‌توان به پدیده مهاجرت اشاره کرد. گلداسمیت^۱ در بررسی علل مهاجرت به شهرها دریافت که مهاجرت از روستا به شهر تابعی مثبت از نرخ درآمد سرانه شهری به درآمد روستایی است؛ لذا سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی می‌تواند باعث کاهش مهاجرت شود (Goldsmith et al., 2004). در همین راستا مدل مهاجرت هریس-تودارو^۲ نشان می‌دهد که نرخ بالای مهاجرت از روستا به شهر تابعی از وجود بیکاری بالا در روستاست و سپس مدلی ارائه می‌دهد که براساس آن، مهاجرت تابعی از تفاوت درآمد و اشتغال مورد انتظار در شهر و روستا در نظر گرفته شد (Harris et al., 1970).

همچنین هاوتاکر و مگی با محاسبه کشش درآمدی تقاضای صادرات و واردات نتیجه گرفته‌اند که کشش درآمدی تقاضای صادرات برای اکثر کشورهای توسعه‌نیافته کمتر از یک و کشش درآمدی واردات آنها بزرگتر از یک می‌باشد که این امر مزیت نسبی جهت تولید و صادرات را به زیان کشورهای در حال توسعه رقم می‌زند. اما از آنجا که قیمت یک محصول نیز عامل مهمی در تقاضای کالا می‌باشد، لذا قیمت تمام شده کالا، حمایت کشورها، یارانه‌ها و همچنین نرخ ارز نیز بر قیمت مبادله شده بین تولیدکننده و مصرف‌کننده اثر خواهند داشت (Houththakker & Magee, 1995, 251-259).

در ایران نیز تحقیقات متعددی در زمینه تأثیر آثار حمایت دولت بر توسعه کشاورزی و

نظام اقتصادی کشور صورت پذیرفته است که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود:

-
1. Goldsmith
 2. Harris- Todaro

تحقیقی که توسط مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی (۱۳۸۳) در زمینه آزادسازی قیمت کالاهای کشاورزی در ایران انجام پذیرفت نشان داد که آزادسازی قیمت کلیه کالاهای کشاورزی به صورت یکپارچه آثار زیانبار اقتصادی دارد و خصوصاً در زمینه کالاهای معیشتی مردم، موجب بروز فشار زیاد بر اقشار آسیب‌پذیر خواهد شد و نهایتاً توصیه گردید حمایتها و اختصاص یارانه‌های تولید و مصرف برای تعدای از کالاهای راهبردی مانند گندم، برنج، جو و... ادامه یابد.

همچنین در مطالعه بخشوده و شوشتریان (۱۳۸۴) تحت عنوان « بررسی آثار آزادسازی بازار گندم روی فقر در ایران» مشخص گردید که چنانچه آزادسازی قیمت کالای راهبردی گندم بدون ادامه پرداخت یارانه‌های مصرفی و بدون اتخاذ تمهیداتی در جهت حمایت از اقشار آسیب‌پذیر در جامعه انجام پذیرد می‌تواند باعث افزایش فقر در جامعه، به خصوص در مناطق روستایی شود.

در تحقیق مشابهی توسط اسلامی (۱۳۸۱) در زمینه سیاستهای حمایتی و نقش آن در توزیع درآمد، اثر این سیاستها بر توزیع عادلانه در آمد مثبت ارزیابی شد. نتایج پژوهش بخشوده (۱۳۸۱) آثار ناشی از حذف دخالت دولت از بازار گندم را به‌طور مشابه، مخرب ارزیابی نمود و آن را موجب کاهش حجم محصولات کشاورزی در بلندمدت به‌شمار آورد. خادمی‌پور و نجفی (۱۳۸۴) اثر سیاستهای حمایتی دولت بر انگیزه تولید محصولات عمده زراعی را مثبت ارزیابی نموده و بر ضرورت تقویت و استمرار حمایت دولت از محصولات کشاورزی تأکید نمود.

مهربانیان (۱۳۸۶) در مطالعه‌ای در زمینه بررسی حمایتها در بخش کشاورزی در مقایسه با برخی کشورهای جهان نتیجه گرفت که حمایت از بخش کشاورزی در ایران نسبت به بسیاری از کشورهای دیگر ضعیف است. از این رو به نظر می‌رسد توجه مقتضی به مدیریت بخش کشاورزی از اهمیت چندجانبه ویژه‌ای برخوردار باشد.

بر همین اساس به منظور حمایت از بخش کشاورزی با هدف توسعه پایدار روستایی، قانون مصوب سال ۱۳۶۸ خرید تضمینی محصولات کشاورزی به صورت رسمی و قانونی اجرا

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی

گردید. طرح خرید تضمینی هر چند از موفقیت‌های نسبی برخوردار بوده است، لیکن در برخی موارد علی‌رغم تحمیل ضرر و زیان هنگفت بر بودجه ملی، دارای اثربخشی مورد انتظار نبوده و مورد انتقاد تحلیلگران و کشاورزان واقع شده است و لذا روش توافقی خرید نیز براساس نارساییهای عملکردی تضمین قیمتی محصولات، توسط سازمان مرکزی تعاون روستایی طراحی و به‌صورت فراگیر از سال ۱۳۸۶ به اجرا گذاشته شده است (طرح جامع خرید و فروش توافقی، ۱۳۸۶).

بنابراین در یک نتیجه‌گیری کلی می‌توان گفت که توسعه پایدار بخش کشاورزی مستلزم حمایت هوشمندانه دولت از این بخش می‌باشد. از آنجا که در حال حاضر حمایت قیمتی محصولات کشاورزی مهمترین ابزار حمایتی دولت محسوب می‌شود، ارزیابی اثربخشی آنها مهم خواهد بود؛ از این رو در پژوهش حاضر اهداف اساسی مورد نظر از حمایت قیمتی به شرح زیر استخراج و تحقق آنها با تکیه بر هر کدام از روشها در مقایسه با یکدیگر مورد مطالعه قرار گرفت:

۱. ارتقای سطح رفاه روستایی؛
۲. افزایش سطح تولید روستایی؛
۳. ارتقای سطح کیفیت محصولات کشاورزی؛
۴. کاهش زیانهای دولتی ناشی از حمایتهای دولتی؛
۵. ثبات نسبی قیمت‌های محصولات کشاورزی.

بدیهی است ارزیابی و مقایسه تحقق هر یک از اهداف اساسی فوق با استفاده از هر یک از سیستمهای حمایت قیمتی شامل خرید تضمینی و توافقی و ارائه یک مدل مناسب به منظور سنجش موفقیت هر کدام از روشهای حمایتی (تضمینی و توافقی) از ارزش ویژه‌ای برخوردار خواهد بود. با توجه به اینکه خرید تضمینی و توافقی محصولات کشاورزی در سراسر کشور از ساز و کار مشابهی برخوردار می‌باشد؛ بنابراین، شناسایی نقاط ضعف و قوت آن در یکی از استانها به‌صورت مطالعه موردی، معیار مناسبی از عملکرد آن در سراسر کشور به‌دست خواهد

داد. از این رو استان زنجان براساس نمونه گیری خوشه‌ای، برای این منظور انتخاب و اثربخشی روشهای حمایتی (خرید تضمینی و توافقی) مورد مطالعه قرار گرفت.

مبانی نظری و روش تحقیق

بخش کشاورزی یکی از مهمترین بخشهای فعال اقتصادی در کشور ایران محسوب می‌شود. از این رو مسئولان نظام، به مانند سایر کشورها، اقدامات متعددی برای حمایت از این بخش تا به حال انجام داده‌اند که از جمله مهمترین آنها می‌توان به سیاست حمایت قیمتی محصولات کشاورزی و انجام خرید تضمینی و توافقی اشاره نمود.

مطالعات انجام شده مؤید این مطلب است که مهمترین هدف دولت از حمایت قیمتی، توسعه پایدار بخش روستایی می‌باشد، زیرا یکی از مهمترین عوامل ایجادکننده ناپایداری در بخش کشاورزی و روستایی، نوسانات قیمت، مخصوصاً نوسانات بلندمدت آن است که می‌تواند آثار زیان‌آوری بر اقتصاد بخش کشاورزی داشته باشد (Cho et al., 2004). بر همین اساس سازمان تجارت جهانی - که باهدف بنا نهادن چارچوبی برای سازماندهی تجارت بین‌المللی ایجاد شده است - به دلیل تأثیر نامطلوب پاره‌ای از حمایتهای مستقیم در سیستم تجارت بین‌المللی و غیرمنصفانه شدن رقابتها، بر نوع و میزان ونحوه اعمال این سیاستهای حساسیت نشان داده است. این سازمان براساس ماده ۶ و ضمیمه ۲ موافقتنامه و به منظور کاهش اخلاها و انحرافهایی که بر اثر انواع حمایتها به وجود می‌آید، محدودیتهای و ممنوعیتهایی نیز وضع نموده است. براساس مقررات سازمان تلاشها و تأکید فراوانی بر کاهش انواع سیاستهای حمایتی اخلاخل‌آور خصوصاً سیاست حمایت قیمتی شده است و این عامل به‌عنوان یکی از اصول مورد توجه برای پذیرش عضو براساس برنامه‌های سازمان تجارت جهانی (WTO) و موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت کشورهای گات (GATT) در این سازمان مطرح شده است (الیوت، ۱۳۸۷). در مورد عملکرد سیاست حمایتی در ایران نیز مطالعات نجفی در زمینه تأثیر سیاستهای دولت در تولید گندم در ایران (ارائه شده در کنفرانس قاهره) نشان داد که سیاستهای

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی

حمایتی دولت در برخی موارد موجب بروز آثار منفی بر درآمد تولیدکنندگان گندم شده و موجبات نارضایتی آنها را فراهم نموده است (Najafi, 2005).

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، هرچند حمایت از بخش کشاورزی نه تنها در ایران بلکه در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته، به‌عنوان یک سیاست راهبردی به‌شمار می‌رود، لیکن در مورد شیوه حمایت می‌بایست نهایت دقت را به عمل آورد تا در بلندمدت توسعه پایدار به همراه داشته باشد. در هر صورت باید توجه کرد که عدم حمایت دولت از بخش کشاورزی در یک دوره زمانی آثار زیانبار کاهش درآمد و افزایش بیکاری در بخش کشاورزی، رها شدن اراضی کشاورزی، کاهش درآمد و رفاه در روستاها و در نتیجه افزایش مهاجرت، ایجاد مشاغل کاذب در شهرها، گسترش حلیب آبادها و افزایش نابسامانیهای اقتصادی و اجتماعی و مهمتر از همه، افزایش وابستگی به واردات نیازهای اولیه معیشتی و افزایش امکان تسلط کشورهای توسعه‌یافته و کاهش تولیدات محصولات راهبردی کشاورزی را به دنبال دارد؛ لذا این وضعیت نابسامان دولت را برآن داشته است تا با تحمل هزینه و زیانهای سنگین به فکر اتخاذ سیاستها و قوانین حمایتی مختلف به منظور خروج از بحران کمبود مواد غذایی و تلاش در جهت خودکفایی تولید محصولات راهبردی به‌عنوان مبنایی برای توسعه و پیشرفت در سایر بخشهای اقتصادی افتد. قانون خرید تضمینی محصولات کشاورزی یکی از مهمترین راهبردهای دولت برای دستیابی به اهداف یادشده قلمداد گردیده و از دهه‌های گذشته مورد استفاده گسترده قرار گرفته است (مسچی و پرشاد، ۱۳۷۵). پس از آن، براساس نارساییهای عملکردی تضمین قیمتی محصولات، طرح جامع خرید توافقی محصولات کشاورزی توسط سازمان مرکزی تعاون روستایی طراحی و به‌صورت فراگیر از سال ۱۳۸۶ به اجرا گذاشته شده است. در این بخش هر کدام از این روشها به‌طور مختصر تشریح می‌شود.

۱. ماده واحده قانون خرید تضمینی

به منظور حمایت از تولید محصولات اساسی کشاورزی و ایجاد تعادل در نظام تولید و جلوگیری از ضایعات محصولات کشاورزی و زیان کشاورزان، دولت موظف است همه‌ساله

خرید محصولات اساسی کشاورزی (گندم، جو، ذرت، چغندر قند، پنبه، دانه‌های روغنی، چای، سیب‌زمینی، پیاز و حبوبات) را تضمین نموده و حداقل قیمت خرید تضمینی را اعلام و نسبت به خرید آنها از طریق واحدهای ذیربط اقدام نماید (مسچی و پرشاد، ۱۳۷۵). به‌طور کلی اهداف مورد نظر قانونگذار را در خرید تضمینی به شرح زیر می‌توان بیان نمود (مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، ۱۳۸۳):

الف) حمایت از تولید محصولات اساسی کشاورزی شامل گندم، چغندر قند، پنبه، دانه‌های روغنی، چای، سیب‌زمینی، پیاز و حبوبات؛

ب) ایجاد تعادل در نظام تولید؛

ج) جلوگیری از ضایعات محصولات کشاورزی؛

د) جلوگیری از زیان کشاورزان.

تصویب این قانون، حرکتی مناسب در حمایت از بخش کشاورزی به‌شمار می‌رفت، لیکن بررسی نتایج اجرای قانون طی سالهای گذشته بیانگر تحقق نیافتن اهداف مورد نظر قانونگذار نظیر ایجاد تعادل در نظام کشت و جلوگیری از ضایعات بوده و در غالب موارد نیز تولیدکنندگان محصولات کشاورزی از قیمت تضمینی اعلامی به دلیل زیانهای ناشی از فروش محصول به قیمت اعلام شده ناراضی بوده‌اند (Najafi, 2005).

۲. طرح خرید و فروش توافقی

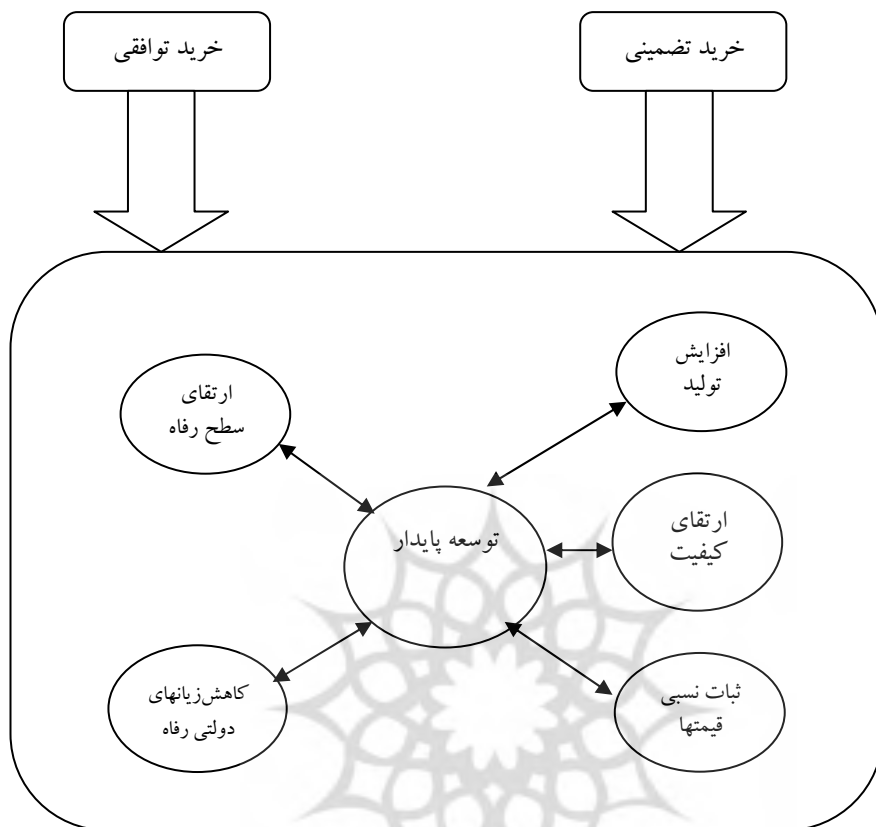
وزارت جهاد کشاورزی به منظور کاهش آثار منفی قانون خرید تضمینی با هدف اعمال اصلاحات لازم در قانون، طرح جایگزین خرید و فروش توافقی را با محوریت سازمان مرکزی تعاون روستایی تدوین کرد و در کنار خرید تضمینی از سال ۱۳۸۶، به‌صورت فراگیر در کل کشور به اجرا در آورد. براساس این طرح می‌بایست محصولات تولیدی کشاورزان به‌واسطه تعاونیهای متشکل از خود کشاورزان بازاریابی شود و تأثیر حضور نامطلوب دلالان و واسطه‌ها کاهش یابد و از فروش محصولات در قالب خرید تضمینی خودداری گردد. تعاونیها دارای مزیتها و قابلیت‌های ساختاری و محتوایی بسیاری بوده که در صورت عمل به اصول و روح

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی

تعاون و دریافت حمایت‌های مالی مناسب از دولت می‌تواند مزایای قابل توجهی برای اعضای تعاونی و اجرای مطلوب سیاستهای حمایتی در برداشته باشند (طرح جامع خرید و فروش توافقی، ۱۳۸۶).

اهداف متعددی بر اجرای طرح خرید و فروش توافقی مترتب است که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- کمک به توسعه بخش کشاورزی و رونق اقتصادی روستاها؛
 - حضور مؤثر و سراسری تعاونیها و اتحادیه‌ها به‌عنوان بازوان قوی، مطمئن و متعلق به کشاورزان و روستاییان و ابزاری کاملاً هماهنگ و آماده به خدمت در چارچوب برنامه‌های دولت در بازار خرید و فروش محصولات کشاورزی و کسب سهم مناسبی از بازار براساس اجرای سیاستهای کلی اصل ۴۴ قانون اساسی؛
 - آماده‌سازی بخش کشاورزی جهت کسب مزیت رقابتی در فضای الحاق به WTO؛
 - تقویت و توسعه عملیات بازرگانی و بازاریابی تعاونیها در سطح روستاها و مراکز تولید و توزیع؛
 - جلوگیری از اسراف، فساد و نابودی محصولات که این مشکلات همه ساله در روش خریدهای تضمینی بر بخش کشاورزی تحمیل شده‌اند.
 - جلوگیری از زیان دولت در خریدهای تضمینی و سوق دادن منابع مربوطه به سمت خریدهای توافقی و آزاد به‌طوری که پس از چند سال دولت در حد متعارف و لازم به ایفای نقش حمایتی مؤثر خود ادامه دهد (طرح جامع خرید و فروش توافقی، ۱۳۸۶).
- بنابراین با در نظر گرفتن اهمیت حمایت از بخش کشاورزی از یک سو و از سوی دیگر، اهداف قانونگذار از خریدهای تضمینی و توافقی می‌توان مدل تحلیلی تحقیق را به شرح زیر توسعه داد:

شکل ۱. مدل تحلیلی اثر سیاستهای حمایت قیمتی بر توسعه روستایی

همان گونه که در مدل فوق نشان داده شده است، سیاست حمایت قیمتی با هدف تحقق توسعه پایدار روستایی شکل گرفته است و از این رو ارزیابی تحقق اهداف این سیاست اهمیت ویژه‌ای دارد. به منظور سنجش تحقق هر یک از اهداف، از مؤلفه‌های فرعی (که از مطالعات کتابخانه‌ای و نظرخواهی از متخصصان و صاحب‌نظران گردآوری شده بود) استفاده گردید. جدول ۱ مؤلفه‌های سنجش تحقق هر یک از اهداف را نشان می‌دهد.

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی

جدول ۱. اهداف خرید تضمینی و توافقی به همراه مؤلفه‌های سنجش تحقق هر یک از آنها

براساس حمایت قیمتی محصولات کشاورزی

شماره	هدف	مؤلفه‌ها
۱	ارتقای سطح رفاه روستایی	۱. افزایش درآمد ۲. رضایت مندی کشاورزان ۳. پایداری درآمد ۴. امنیت و آرامش خاطر ۵. توسعه زیرساخت‌های رفاهی
۲	افزایش سطح تولید روستایی	۱. نهاده‌های استاندارد (بذر اصلاح شده) ۲. تقویت ضریب نفوذ مکانیزاسیون ۳. افزایش استفاده از کارشناسان مقیم ۴. تقویت کشت محصولات پربازده ۵. اصلاح و بهسازی روشهای کشت محصول
۳	ارتقای سطح کیفیت محصولات کشاورزی	۱. کیفی سازی محصولات ۲. بهسازی روش مبارزه با آفات (جایگزینی روش بیولوژیکی با شیمیایی) ۳. افزایش میزان تمایل کشاورزان به استفاده از نهاده‌های با کیفیت ۴. افزایش میزان تمایل به استفاده از دیدگاه‌های کارشناسی برای تقویت کیفیت محصول
۴	کاهش زیانهای دولتی	۱. تخصیص یارانه‌های مستقیم ۲. یارانه‌های غیرمستقیم ۳. هزینه‌های مدیریتی ۴. زیانهای فساد و امحا
۵	ثبات نسبی قیمتها	۱. تنظیم بازار محصولات کشاورزی ۲. کاهش حلقه‌های دلالی و واسطه‌گری ۳. رعایت عدالت در پرداخت بهای محصولات کشاورزی از سوی دولت ۴. افزایش امکان عرضه محصول با قیمت عادلانه به مصرف کننده ۵. کاهش نوسانات قیمتی در بازار محصولات کشاورزی

منبع: یافته‌های پژوهش

به منظور دستیابی به هدف تحقیق، از روش پیمایشی استفاده گردید؛ بدین معنی که پس از شناسایی مؤلفه‌های اصلی پژوهش، با توجه به اهداف تعیین شده، ابتدا پرسشنامه اولیه تدوین گردید، سپس به منظور تقویت اعتبار پرسشنامه، دیدگاه‌های اصلاحی و تکمیلی مدیران و کارشناسان مرتبط با بخش حمایت قیمتی در سازمان تعاون روستایی و جهاد کشاورزی مورد استفاده قرار گرفت. در این پرسشنامه از پاسخگویان خواسته شد دیدگاه‌های خود را نسبت به اثربخشی هریک از روشهای خرید محصولات گندم، جو، کلزا، سیب زمینی و پیاز در مورد هر یک از مؤلفه‌ها در قالب طیف لیکرت پنج گزینه‌ای بیان نمایند.

گفتنی است آزمون کولموگروف اسمیرنوف نشان داد که داده‌های جمع‌آوری شده، توزیع نرمال ندارند ($P < 0.05$) و از این رو به جای آزمونهای پارامتریک از قبیل t استیودنت و آزمون t جور شده، از آزمونهای ناپارامتریک آماری (ویلکاکسون و علامت) به منظور سنجش رجحان هر کدام از روشهای خرید بر آنها دیگر (نسبت به تحقق هریک از اهداف مورد نظر قانونگذار) استفاده گردید.

ضریب آلفای کرونیباخ پرسشنامه حدود ۰/۹۵ محاسبه گردید که نشان‌دهنده پایایی مناسب پرسشنامه می‌باشد. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه کارشناسان خبره روستایی و کشاورزی فعال در سطح استان زنجان می‌باشند که در زمینه خرید و فروش تضمینی و توافقی محصولات کشاورزی در سطح استان مشغول به فعالیت هستند. تعداد این افراد در اوایل سال ۱۳۸۹ حدود ۷۰۰ نفر بوده است که با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی و با استناد به فرمول کوکران، نمونه‌ای ۱۰۵ نفره از آنها انتخاب شد و دیدگاه‌های آنها در مورد متغیرهای پژوهش مورد سنجش قرار گرفت. فرمول مورد استفاده جهت برآورد حجم نمونه به شرح زیر است (آذر و مومنی، ۷۲، ۸۴):

$$n = \frac{N * Z^2 \alpha / 2 * P(1-P)}{\varepsilon^2 (N-1) + Z^2 \alpha / 2 * P(1-P)}$$

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی

در رابطه فوق n حجم نمونه، N حجم جامعه آماری، P نسبت موفقیت در جامعه آماری، $1-P$ نسبت عدم موفقیت در جامعه آماری و ϵ دقت برآورد است. یادآور می شود که در این تحقیق مقدار هر کدام از عناصر فرمول به شرح زیر بوده است:

$$N=700 \quad P=0/5 \quad q=0/5 \quad Z=1/96 \quad \epsilon=0/1 \quad \alpha=0/05 \quad n=84$$

هر چند حجم نمونه برابر ۸۴ نفر برآورد گردید، لیکن به منظور تضمین حصول آن، ۱۵۰ پرسشنامه به طور تصادفی بین کارشناسان و متخصصان توزیع گردید که از بین آنها ۱۱۲ مورد بازگردانده شد. سپس ۷ پرسشنامه به دلیل پایین بودن دقت پاسخگویان، کنار گذاشته شد و ۱۰۵ پرسشنامه باقی مانده به منظور تجزیه و تحلیلها مورد استفاده قرار گرفت.

نتایج و بحث

در این بخش، یافته‌های تحقیق در دو قسمت تحلیل توصیفی و ویژگیهای جمعیت شناختی و یافته‌های مرتبط با مدل تحلیلی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

الف) تحلیل توصیفی و ویژگیهای جمعیت شناختی

بررسی نتایج تحلیل توصیفی و ویژگیهای جمعیت شناختی نشان داد که ۳۲/۴ درصد از پاسخ‌دهندگان دارای تحصیلات فوق دیپلم و کمتر، ۶۳/۸ درصد لیسانس و ۳/۸ درصد فوق لیسانس و بالاتر هستند. در زمینه رشته‌های تحصیلی نیز ۳۶/۲ درصد دانش‌آموخته اقتصاد و مدیریت، ۴۶/۶ درصد کشاورزی و ۱۷/۲ درصد نیز فارغ‌التحصیل سایر رشته‌ها می‌باشند.

ب) نتایج یافته‌های مرتبط با مدل تحلیلی

همان‌گونه که در بخش مبانی نظری بیان گردید، اهداف قانونگذار از حمایت قیمتی در قالب اهداف پنجگانه طبقه‌بندی گردید؛ لذا در این بخش دیدگاه‌های کارشناسان روستایی و کشاورزی فعال در سطح استان زنجان در زمینه اثربخشی شیوه‌های مختلف خرید محصولات کشاورزی شامل خرید تضمینی و توافقی، در قالب طیف لیکرت، در تحقق هر یک از این اهداف به تفصیل مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

۱. ارتقای سطح رفاه اجتماعی روستاییان

اولین و مهمترین هدف قانونگذار از حمایت قیمتی، ارتقای سطح رفاه اجتماعی کشاورزان با هدف توسعه پایدار روستایی می‌باشد. به منظور سنجش این هدف پنج مؤلفه افزایش درآمد، رضایت‌مندی کشاورزان، پایداری درآمد، امنیت و آرامش خاطر و توسعه زیرساخت‌های رفاهی مدنظر قرار گرفت. نتایج حاصل از تحقق این هدف براساس دو روش حمایت قیمتی به‌طور مقایسه‌ای در قالب طیف لیکرت و با استفاده از آزمون ویلکاکسون در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲. مقایسه تأثیر روشهای خرید بر رفاه اجتماعی کشاورزان با استفاده از آزمون

ویلکاکسون

گزینه‌ها	تعداد موافقان	میانگین رتبه‌ها	مجموع رتبه‌ها	سطح معنی‌داری
رجحان روش توافقی بر تضمینی	۵۱	۴۹/۱۹	۲۵۰۸/۵۰	۰/۹۰۷
رجحان روش تضمینی بر توافقی	۴۸	۵۰/۸۶	۲۴۴۱/۵۰	
ترجیح یکسان	۶			
جمع کل	۱۰۵			

منبع: یافته‌های پژوهش

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، رتبه دو روش به هم دیگر نزدیک است و سطح معنی‌داری حاصل از آزمون ویلکاکسون بزرگتر از ۰/۰۵ می‌باشد و لذا می‌توان گفت که روش خرید توافقی و خرید تضمینی محصولات کشاورزی در بهبود سطح رفاه کشاورزان دارای تفاوت معنی‌داری نمی‌باشد؛ به بیان دیگر، ۵۱ نفر روش توافقی را بر روش تضمینی ترجیح داده و ۴۸ نفر روش تضمینی را بر روش توافقی در افزایش سطح رفاه روستایی ترجیح داده‌اند؛ ۶ نفر باقیمانده نیز هر دو روش را در افزایش سطح رفاه روستایی یکسان ارزیابی نموده‌اند.

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی

آنجا که تحقق این هدف از ابعاد مختلفی برخوردار می‌باشد، در برخی ابعاد، روش توافقی و برخی دیگر، روش تضمینی از ارجحیت برخوردار می‌باشد بدین معنی که هرچند خرید تضمینی محصولات کشاورزی امنیت و آرامش خاطر لازم را برای فروش محصول در کشاورزان ایجاد می‌کند، ولی در قیاس با روش توافقی، تأثیر کمتری در افزایش درآمد کشاورزان و توسعه زیرساخت‌های روستایی به دنبال دارد. بنابراین، در مجموع، تفاوت معنی‌داری در تأثیر این دو روش در افزایش سطح رفاه روستاییان مشاهده نمی‌شود. در ادامه با عنایت به اهمیت مؤلفه‌های متناظر با این شاخص کلیدی، تحقیق این مؤلفه‌ها به صورت مقایسه‌ای با استفاده از هر دو روش خرید، با به کارگیری آزمون علامت، مورد سنجش قرار گرفت. نتایج مقایسه مؤلفه در جدول ۳ آورده شده است.

جدول ۳. مقایسه تأثیر روشهای مختلف خرید در مؤلفه‌های رفاه کشاورزان براساس آزمون

علامت

گزینه‌ها	افزایش در آمد		سطح رضایتمندی		ایجاد درآمد پایدار		امنیت و آرامش خاطر کشاورزان		توسعه زیرساخت‌های رفاهی روستا	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
ترجیح روش توافقی بر روش تضمینی	۵۰	۴۸	۳۸	۳۷	۴۳	۴۱	۳۰	۲۸	۴۰	۳۸
ترجیح روش تضمینی بر روش توافقی	۳۴	۳۲	۳۳	۳۱	۴۴	۴۲	۵۷	۵۵	۲۳	۲۲
نبود ترجیح (تأثیر یکسان)	۲۱	۲۰	۳۴	۳۲	۱۸	۱۷	۱۸	۱۷	۴۲	۴۰
سطح معنی‌داری	۰/۰۵۷		۰/۵۴۲		۰/۶۸۱		۰/۰۰۰		۰/۰۲۴	

منبع: یافته‌های پژوهش

چنانکه در جدول فوق مشاهده می‌شود، در زمینه مؤلفه‌های مختلف رفاه اجتماعی، دو روش خرید دارای آثار تقریباً مشابهی هستند. در هر صورت در زمینه تقویت امنیت و آرامش خاطر کشاورزان روش تضمینی بر روش خرید توافقی ترجیح داده شده است (زیرا از کل پاسخگویان در حالی که ۳۰ نفر روش توافقی را ترجیح داده‌اند، ۵۷ نفر روش تضمینی را ارجح دانسته و ۱۸ نفر باقیمانده هر دو روش را یکسان ارزیابی نموده‌اند). روش توافقی نیز در افزایش درآمد کشاورزان در بلندمدت و توسعه زیرساخت‌های رفاهی تأثیر بیشتری نسبت به روش تضمینی نشان داده است. نتایج یافته‌های پژوهش با عنایت به قانون خرید تضمینی و توافقی به سهولت قابل تبیین می‌باشد بدین معنی که هر چند در روش خرید تضمینی، کشاورزان از فروش محصولات مطمئن شده و با رغبت بیشتری به کشت محصولات اهتمام ورزیده‌اند، لیکن با آرامش خاطر که در آنها ایجاد شده کمتر به عواملی نظیر توسعه زیرساخت‌های روستایی و دستیابی به پایداری نسبی درآمدها از طریق نهاده‌سازی فرایند اصولی کشت در بلندمدت همت گمارده‌اند.

۲. افزایش سطح تولید روستایی

رشد سطح تولید محصولات راهبردی کشاورزی از جمله اهداف دیگری است که با هدف کاهش وابستگی و دستیابی به اشتغال کامل عوامل تولید در بخش کشاورزی مورد نظر می‌باشد. حصول این هدف مستلزم توجه به عوامل متعددی است که از مهمترین آنها می‌توان به استفاده از نهاده‌های استاندارد (بذر اصلاح شده)، تقویت ضریب نفوذ مکانیزاسیون، افزایش استفاده از کارشناسان مقیم، تقویت کشت محصولات پربازده و اصلاح و بهسازی روشهای کشت محصول اشاره کرد. استفاده از جمیع این عوامل، رشد سطح تولید محصولات کشاورزی را به دنبال خواهد داشت. بررسی و سنجش دیدگاه‌های پاسخگویان در زمینه مقایسه تأثیر دو روش خرید محصولات کشاورزی بر استفاده از این عوامل تفاوت معنی‌داری بین دو روش حمایت قیمتی نشان نداد. جدول ۴ نتیجه آزمون ویلکاکسون را نشان می‌دهد.

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی

جدول ۴. مقایسه تأثیر روشهای خرید بر عامل افزایش تولید با استفاده از آزمون ویلکاکسون

گزینه‌ها	تعداد موافقان	میانگین رتبه‌ها	مجموع رتبه‌ها	سطح معنی‌داری
رجحان روش توافقی به تضمینی	۳۹	۵۳/۶۸	۲۰۹۳/۵۰	۰/۳۰۷
رجحان روش تضمینی به توافقی	۵۸	۴۵/۸۵	۲۶۵۹/۵۰	
ترجیح یکسان	۸			
جمع کل	۱۰۵			

منبع: یافته‌های پژوهش

از آنجا که سطح معنی‌داری آزمون ویلکاکسون بزرگتر از ۰/۰۵ محاسبه شده است، لذا می‌توان گفت که خرید توافقی در مقایسه با خرید تضمینی محصولات کشاورزی در افزایش میزان تولید محصولات کشاورزی دارای تفاوت معنی‌داری نمی‌باشد. هر چند تفاوت معنی‌داری بین دو روش مشاهده نمی‌شود، لیکن ۵۸ نفر از پاسخگویان تأثیر روش تضمینی خرید را در افزایش سطح تولید روستایی بیشتر از روش توافقی ارزیابی نموده‌اند. در مورد دلیل تأثیر بیشتر روش تضمینی از روش توافقی بر افزایش سطح تولید روستایی می‌توان گفت که در روش تضمینی کشاورزان نسبت به روش توافقی اطمینان بیشتری به فروش کامل محصولات خود دارند و لذا نهایت سعی خود را بر افزایش تولید محصولات معطوف خواهند داشت. مقایسه تأثیر روش خرید تضمینی و توافقی بر مؤلفه‌های پژوهش نیز در جدول ۵ آورده شده است.

جدول ۵. مقایسه تأثیر روشهای مختلف خرید بر مؤلفه‌های افزایش تولید براساس

آزمون علامت

گزینه‌ها	استفاده از بذر		تقویت ضریب		افزایش		تقویت کشت		اصلاح روشهای کشت	
	استاندارد		نفوذ مکانیزاسیون		کارشناسان مقیم		محصولات پربازده		و بهسازی آن	
	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد
ترجیح روش توافقی بر روش تضمینی	۳۶	۳۴	۳۴	۳۲	۳۲	۳۰	۲۸	۲۷	۴۵	۴۳
ترجیح روش تضمینی بر روش توافقی	۳۹	۳۷	۳۷	۳۵	۲۷	۲۶	۴۶	۴۴	۳۵	۳۳
نبود ترجیح (تأثیر یکسان)	۳۰	۲۹	۳۴	۳۲	۴۶	۴۴	۳۱	۳۰	۲۵	۲۴
سطح معنی داری	۰/۵۲		۰/۳۲۴		۰/۴۸۲		۰/۰۲۷		۰/۰۷۲	

منبع: یافته‌های پژوهش

در اینجا نیز با وجود عدم اختلاف معنی داری دو روش در اثرگذاری بر اغلب مؤلفه‌های مؤثر در افزایش حجم تولید، همچنان اختلافاتی در تأثیر آنها مشاهده می‌شود. روش خرید توافقی در اصلاح شیوه‌های کشت محصول و بهسازی آنها و روش تضمینی در تقویت کشت محصولات پربازده از تأثیر بیشتری برخوردارند. این امر به معنی آن است که روش تضمینی تأثیر بیشتری در افزایش کشت محصول با توجه به تضمین فروش دارد، در حالی که استفاه اختصاصی از این روش از توجه کشاورزان برای ارتقاء و اصلاح شیوه‌های کشت خواهد کاست.

۳. ارتقای سطح کیفیت محصولات کشاورزی

توجه به کیفیت محصولات کشاورزی و دستیابی به مزیت رقابتی در سطح جهانی از جمله مهمترین اهداف دولت در بخش کشاورزی به‌شمار می‌رود. دستیابی به این مهم براساس

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی

نظر کارشناسان، با عنایت به عواملی نظیر توجه به کیفی سازی محصولات، بهسازی روش مبارزه با آفات (جایگزینی روش بیولوژیکی با شیمیایی)، افزایش میزان تمایل کشاورزان به استفاده از نهاده‌های با کیفیت و افزایش استفاده از دیدگاه‌های کارشناسی برای تقویت کیفیت محصول امکان‌پذیر خواهد بود. از این رو در پژوهش حاضر تأثیر دو روش حمایت قیمتی بر استفاده از این عوامل به منظور بهبود کیفیت مورد توجه قرار گرفت. جدول ۶ نتیجه حاصل از آزمون مقایسه اثرگذاری دو روش خرید را بر تقویت کیفیت محصول نشان می‌دهد.

جدول ۶. مقایسه تأثیر روشهای خرید بر عامل کیفیت بر اساس آزمون ویلکاکسون

گزینه‌ها	تعداد موافقان	میانگین رتبه‌ها	مجموع رتبه‌ها	سطح معنی‌داری
رجحان روش توافقی بر تضمینی	۶۷	۵۱/۹۶	۳۴۸۱/۵۰	۰/۰۰۰
رجحان روش تضمینی بر توافقی	۲۶	۳۴/۲۱	۸۸۹/۵۰	
ترجیح یکسان	۱۲			
جمع کل	۱۰۵			

منبع: یافته‌های پژوهش

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، اختلاف رتبه‌های دو روش با یکدیگر قابل توجه می‌باشد. از آنجا که سطح معنی‌داری آزمون ویلکاکسون مأخوذ از مقایسه کوچکتر از ۰/۰۵، و میانگین رتبه ترجیح روش توافقی بر روش تضمینی بزرگتر از گزینه دوم شده است، بنابراین می‌توان گفت در سطح اطمینان ۰/۹۵، روش خرید توافقی محصولات کشاورزی در مقایسه با روش تضمینی، دارای تأثیر بیشتری در افزایش کیفیت محصولات تولیدی بوده است. در تفسیر این موضوع می‌توان گفت خرید تضمینی به دلیل بی‌توجهی به کیفیت محصولات و پرداخت یکسان به ازای محصولات با کیفیتهای متفاوت، موجب ترویج تولید، صرفاً با هدف افزایش کمی، می‌شود در حالی که در روش توافقی کیفیت محصول، تعیین‌کننده قیمت خرید آن می‌باشد و از این رو کشاورزان به منظور فروش محصولات خود با قیمت بالاتر، توجه ویژه‌ای

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیستم، شماره ۸۰

به کیفیت محصولات خواهند داشت. بنابراین می توان گفت هدف قانونگذار از خرید توافقی محصولات کشاورزی به شکل مؤثری تحقق یافته است. مشاهده جدول سنجش تأثیر روشهای خرید بر هر یک از مؤلفه های تشکیل دهنده این هدف کلیدی نیز این حقیقت را به وضوح نشان می دهد (جدول ۷).

جدول ۷. مقایسه تأثیر روشهای مختلف خرید بر مؤلفه های کیفیت محصولات براساس آزمون

علامت

استفاده از دیدگاه های کارشناسی		استفاده از نهاده های با کیفیت		بهسازی روش مبارزه با آفات		کیفی سازی محصولات		گزینه ها
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۵۰	۵۲	۵۱	۵۴	۵۴	۵۷	۵۹	۶۲	ترجیح روش توافقی بر روش تضمینی
۱۵	۱۶	۲۱	۲۲	۲۲	۲۳	۱۹	۲۰	ترجیح روش تضمینی بر روش توافقی
۳۵	۳۷	۲۸	۲۹	۲۴	۲۵	۲۲	۲۳	نبود ترجیح (تأثیر یکسان)
۰/۰۰۰		۰/۰۰۰		۰/۰۰۰		۰/۰۰۰		سطح معنی داری

منبع: یافته های پژوهش

چنانکه مشاهده می شود، در هر چهار مؤلفه اثرگذار بر کیفیت محصول، روش توافقی بر روش تضمینی خرید ترجیح داده شده است. از آنجا که هر چهار مؤلفه مستلزم صرف هزینه قابل توجه از سوی کشاورزان می باشند، به روش تضمینی خرید که در آن کیفیت محصول اهمیتی در تعیین قیمت خرید محصولات ندارد، توجه لازم نشده است، لیکن همان گونه که پیشتر بیان گردید، در روش توافقی خرید کیفیت محصول تعیین کننده قیمت خرید محصول کشاورزی می باشد و بنابراین، توجه به هر کدام از مؤلفه های چهارگانه به عنوان پیش نیاز ارتقای کیفیت و به تبع آن، افزایش درآمد، مورد توجه قرار می گیرد.

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی

۴. کاهش زیانهای دولتی

یکی از دلایل پیشنهاد روش توافقی خرید محصولات کشاورزی، توجه به زیانهایی است که از طرق مختلف به واسطه خرید تضمینی محصولات کشاورزی بر دولت تحمیل می‌شود. نتایج بررسی مربوط، نشان داد که اجرای روش خرید توافقی به میزان قابل ملاحظه‌ای در کاهش زیانهای دولتی مصادیق مؤلفه‌های پژوهش از موفقیت‌هایی نسبی برخوردار بوده است، زیرا در این روش خرید، قیمت خرید محصولات با قیمت‌های بازار تناسب داشته و لذا محصولات خریداری شده از قابلیت عرضه به بازارهای داخلی و خارجی برخوردار هستند. جدول ۸ نتایج مقایسه اثر روشهای خرید توافقی و تضمینی بر تحقق این هدف را نشان می‌دهد.

جدول ۸. مقایسه تأثیر روشهای خرید در کاهش زیانهای دولت براساس آزمون ویلکاکسون

گزینه‌ها	تعداد موافقان	میانگین رتبه‌ها	مجموع رتبه‌ها	سطح معنی‌داری
رجحان روش توافقی به تضمینی	۶۸	۵۸/۶۲	۴۰۰۰/۰۰	۰/۰۰۰
رجحان روش تضمینی به توافقی	۳۱	۳۰/۶۵	۹۵۰/۰۰	
ترجیح یکسان	۶			
جمع کل	۱۰۵			

منبع: یافته‌های پژوهش

با عنایت به اینکه سطح معنی‌داری کوچکتر از ۰/۰۵ محاسبه گردید، می‌توان گفت روش خرید توافقی در مقایسه با خرید تضمینی محصولات کشاورزی در کاهش زیانهای دولتی دارای تأثیر بیشتری می‌باشد؛ به عبارت دیگر، توسعه روش توافقی می‌تواند تأثیر قابل توجهی در کاهش زیانهای دولتی ناشی از اعمال سیاست خرید محصولات کشاورزی داشته باشد. این وضعیت به روشنی در مقایسه اثر روشهای خرید بر مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده مصادیق زیانهای دولتی مشاهده می‌شود. جدول ۹ اثر روشهای خرید را بر هر کدام از ابعاد این فرضیه نشان می‌دهد.

جدول ۹. مقایسه تأثیر روشهای مختلف خرید در مؤلفه‌های مختلف زیانهای دولتی با استفاده

از آزمون علامت

کاهش هزینه‌های فساد و امحا		کاهش هزینه‌های مدیریتی		کاهش یارانه‌های غیرمستقیم		کاهش یارانه‌های مستقیم		گزینه‌ها
تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
۶۱	۵۸	۶۱	۵۸	۵۳	۵۰	۵۷	۵۴	ترجیح روش توافقی بر روش تضمینی
۲۵	۲۴	۱۶	۱۵	۲۳	۲۲	۲۴	۲۳	ترجیح روش تضمینی بر روش توافقی
۱۹	۱۸	۲۸	۲۷	۲۹	۲۸	۲۴	۲۳	نبود ترجیح (تأثیر یکسان)
۰/۰۰۰		۰/۰۰۰		۰/۰۰۰		۰/۰۰۰		سطح معنی داری

منبع: یافته‌های پژوهش

چنانکه مشاهده می‌شود، در کلیه مؤلفه‌ها روش توافقی بر روش تضمینی ترجیح داده شده است و بیشترین اجماع نظر کارشناسان بر تأثیر اجرای سیستم خرید توافقی در کاهش هزینه‌های مدیریتی دولت می‌باشد بدین معنی که با گرایش به سمت خرید توافقی، سازمانهای تعاونی جایگزین ادارات دولتی در خرید محصولات کشاورزی می‌شوند و در بلندمدت، هزینه حاکمیتی (مدیریتی) دولتی موجود برای خرید تضمینی به شدت تحت تأثیر قرار خواهد گرفت.

۵. ثبات نسبی قیمت‌های محصولات کشاورزی

دستیابی به ثبات نسبی قیمت محصولات کشاورزی از جمله اهداف راهبردی دولت در حمایت از تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان به‌شمار می‌رود. تحقق این هدف مستلزم توجه به عواملی مانند تنظیم بازار محصولات کشاورزی، کاهش حلقه‌های دلالی و واسطه‌گری، رعایت

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی

عدالت در پرداخت بهای محصولات کشاورزی از سوی دولت، افزایش امکان عرضه محصول با قیمت عادلانه به مصرف کننده و کاهش نوسانات قیمتی در بازار محصولات کشاورزی می باشد. توجه به جمیع این عوامل نقش تعیین کننده ای در ثبات نسبی قیمت های محصولات کشاورزی خواهد داشت؛ از این رو تأثیر دو روش حمایت قیمتی در تحقق این هدف مورد سنجش قرار گرفت. جدول ۱۰ نتایج مقایسه اثربخشی دو روش حمایتی را با استفاده از آزمون ویلکاکسون نشان می دهد.

جدول ۱۰. مقایسه تأثیر روشهای خرید در عامل ثبات نسبی قیمت ها بر اساس آزمون ویلکاکسون

گزینه ها	تعداد موافقان	میانگین رتبه ها	مجموع رتبه ها	سطح معنی داری
رجحان روش توافقی به تضمینی	۵۴	۴۶/۱۵	۲۴۹۲/۰۰	۰/۱۶۹
رجحان روش تضمینی به توافقی	۳۸	۴۷/۰۰	۱۷۸۶/۰۰	
ترجیح یکسان	۱۳			
جمع کل	۱۰۵			

منبع: یافته های پژوهش

هر چند سطح معنی داری حاصل از تحلیل، بزرگتر از ۰/۰۵ می باشد، لیکن تعداد افرادی که روش توافقی را بر روش تضمینی در تحقق این هدف ترجیح داده اند به طور قابل ملاحظه ای بیشتر می باشد (۵۴ نفر در مقابل ۳۸ نفر) و لذا با اندکی تأمل می توان گفت که روش توافقی در تحقق ثبات نسبی قیمت ها از روش تضمینی عملکرد بهتری دارد. علت تفاوت را نیز می توان در سوق دادن کشاورزان به تولید محصولات با کیفیت در روش توافقی و به تبع آن، بازاریابی مناسب محصولات کشاورزی در بازارهای داخلی و خارجی خلاصه نمود. بدیهی است کیفیت مناسب محصول و امکان حضور آن در بازارهای جهانی قویاً از کاهش غیرمترقبه قیمت ها می کاهد و پایداری نسبی قیمت ها را به ارمغان می آورد. در ادامه، با توجه به اهمیت مؤلفه های تشکیل دهنده شاخص، این مؤلفه ها نیز با استفاده از آزمون ناپارامتریک علامت، به منظور

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیستم، شماره ۸۰

اثرگذاری هریک از روشهای خرید بر هریک از آنها، مورد توجه قرار گرفته‌اند. نتایج مقایسه مؤلفه‌ها در جدول ۱۱ آورده شده است.

جدول ۱۱. مقایسه تأثیر روشهای خرید بر هریک از مؤلفه‌های تأثیر گذار بر ثبات نسبی قیمت‌ها

با استفاده از آزمون علامت

کاهش نوسانات قیمتی محصولات		عرضه محصول به قیمت عادلانه		رعایت عدالت در پرداخت بهای محصولات		کاهش حلقه‌های واسطه‌گری		تنظیم بازار محصولات کشاورزی		گزینه‌ها
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	
۴۱	۴۳	۴۱	۴۳	۴۷	۴۹	۴۲	۴۴	۴۸	۵۰	ترجیح روش توافقی بر روش تضمینی
۳۷	۳۹	۲۸	۲۹	۳۱	۳۳	۳۶	۳۸	۳۰	۳۲	ترجیح روش تضمینی بر روش توافقی
۲۲	۲۳	۳۱	۳۳	۲۲	۲۳	۲۲	۲۳	۲۲	۲۳	نبود ترجیح (تأثیر یکسان)
۰/۵۲۱		۰/۱۰۲		۰/۰۷۶		۰/۲۴۱		۰/۰۱۴		سطح معنی داری

منبع: یافته‌های پژوهش

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، تأثیر روش خرید توافقی در کلیه مؤلفه‌های اثرگذار بر ثبات نسبی قیمت‌ها بیش از روش تضمینی بوده است؛ به بیان دیگر، در بررسی و مقایسه تأثیر روشهای خرید در کلیه مؤلفه‌های اثرگذار بر ثبات نسبی قیمت‌ها، تعداد افرادی که روش توافقی خرید را بر روش تضمینی ترجیح داده بودند، بیشتر بوده است. در این زمینه باید گفت که در روش توافقی خرید، برخلاف روش تضمینی، تناسب معقولی بین محصولات و قیمت‌های پرداختی از سوی تعاونیها وجود داشته و عدالت در پرداخت بهای محصولات کشاورزی به صورت قابل توجهی رعایت شده است. همچنین وجود شرکتهای تعاونی به منظور خرید محصولات کشاورزی ضمن کاهش دلالی و واسطه‌گری نابه‌جا، تأثیر قابل ملاحظه‌ای در ثبات قیمت‌ها گذاشته است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

نتایج کلی حاصل از پژوهش نشان‌دهنده آن است که حمایت از این بخش به صورت حمایت قیمتی (شامل خرید تضمینی و توافقی) نتایج مثبتی در تحقق بخش قابل توجهی از این اهداف داشته است، لیکن به منظور افزایش اثربخشی این حمایتها با اتکا به مطالعات انجام شده، می‌بایست نکات اساسی زیر مورد توجه قرار گیرد:

۱. امنیت و آرامش فکری کشاورزان از نیازهای اولیه شناخته شده این دسته از فعالان اقتصادی به‌شمار می‌رود. از آنجا که روش خرید تضمینی در قیاس با روش توافقی در این زمینه از اثربخشی نسبتاً بالاتری برخوردار می‌باشد، توقف آن موجبات افزایش دغدغه فکری و به تبع آن، کاهش کشت و افزایش مهاجرت را به دنبال خواهد داشت.

۲. روش توافقی و تضمینی در افزایش سطح تولید کشاورزان از کارایی تقریباً یکسانی برخوردارند. با در نظر گرفتن این هدف، هر دو روش حمایتی قابل بهره‌برداری خواهد بود.

۳. ارتقای سطح کیفیت محصولات کشاورزی از مهمترین راهبردهای مورد نظر دولت در بخش کشاورزی به‌شمار می‌رود. تحقق این مهم، ضمن افزایش رضایت عمومی تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان داخلی، زمینه ورود محصولات این بخش را به بازارهای جهانی فراهم می‌سازد و توسعه پایدار در بلندمدت را برای بخش کشاورزی کشور به ارمغان می‌آورد. یافته‌های پژوهش حاضر مزیت مطلق روش توافقی خرید را در مقایسه با روش تضمینی جهت حصول این مقصود آشکار نمود.

۴. زیانهای دولتی ناشی از خرید محصولات به قیمت تضمینی و سپس هزینه‌های فساد و امحا آنها به قدری چشمگیر است که دولت را ناگزیر از توقف این شیوه حمایتی می‌نماید. در این تحقیق نیز مزیت و رچحان معنی‌دار روش توافقی بر روش تضمینی در کاهش زیانهای دولتی مورد تأیید قرار گرفت.

۵. در تحقق ثبات نسبی قیمتهای محصولات کشاورزی، در عملکرد دو روش تفاوت چشمگیری مشاهده نگردید، ولی در هر صورت، روش توافقی خرید در بسیاری از مؤلفه‌های متشکله این عامل، عملکرد نسبتاً بهتری را داشته است.

با عنایت به جمیع یافته‌های فوق می‌توان گفت هر چند روش توافقی در بسیاری از شاخصهای کلیدی نسبت به روش تضمینی از مزیت نسبی و مطلق برخوردار است، لیکن با توجه به مطالب ذکر شده و شرایط کشاورزی در کشور، نمی‌توان آن را به‌عنوان یکی از انواع خرید مورد بحث برای اجرا در کوتاه‌مدت و راه‌حلی قطعی پیشنهاد نمود. از طرف دیگر، همان‌طور که اشاره گردید، هرچند طرح قانونی خرید تضمینی محصولات کشاورزی علاوه بر زیانهای هنگفتی که از ابعاد مختلف بر حکومت تحمیل می‌نماید موجبات وابستگی بخش کشاورزی به دولت، کم توجهی به کیفیت و کاهش تلاش و تکاپو در بخش کشاورزی را فراهم می‌سازد، ولی در افزایش اطمینان و امنیت فکری کشاورزان، افزایش سطح تولید و نهادینه شدن خودکفایی محصولات کشاورزی، نسبت به روش توافقی از مزیت قابل توجهی برخوردار بوده است. به هر روی، با توجه به جمیع یافته‌های پژوهش، روش ترکیبی تضمینی و توافقی به منظور بهره‌گیری از مزیت‌های دو روش و کاهش تبعات منفی آنها، به‌عنوان راهکار کلیدی پیشنهاد می‌شود.

براساس این طرح، ابتدا محصولات کشاورزی می‌بایست از طریق تعاونی تشکیل شده از سوی کشاورزان ابتدا از حیث کیفیت ارزیابی شوند و سپس در صورت برخورداری از کیفیت لازم، توسط شرکتهای تعاونی به قیمت توافقی خریداری گردند و اگر کیفیت لازم را نداشتند، بخش دولتی به منظور جبران خسارت و هزینه‌های کشاورزان، اقدام به خرید تضمینی این دسته از محصولات کند. در هر صورت به منظور کنترل و مدیریت تبعات جانبی خرید تضمینی و توافقی، موارد زیر (براساس دیدگاه‌های پاسخگویان در پاسخ به اینکه پیشنهاد آنها برای موفقیت طرح خرید تضمینی یا توافقی چیست) پیشنهاد می‌گردد:

الف) سوق دادن تعاونیهای خرید محصولات کشاورزی به سمت صادرات؛

ب) تعیین و تخصیص جایزه‌های صادراتی به محصولات کشاورزی به‌صورت سالانه و

بر حسب مازاد محصولات کشاورزی؛

ج) طراحی و تشکیل تعاونیهای صادرکننده محصولات کشاورزی؛

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی

د) توسعه و گسترش صنایع تبدیلی در بخش کشاورزی به منظور جلوگیری از اتلاف محصولات؛

ه) رتبه‌بندی تولیدکنندگان محصولات کشاورزی برحسب کیفیت محصول تولیدی به صورت محلی و منطقه‌ای با هدف افزایش مستمر کیفیت؛

و) تقویت سیستم انبارداری و نگهداری محصولات کشاورزی؛

ز) تقویت نظام توزیع محصولات کشاورزی خریداری شده به واسطه تعاونیها در سطح کشور؛

در پایان باید گفت که توجه به نکات فوق، ضمن کاهش تبعات منفی خرید تضمینی - توافقی محصولات کشاورزی، مزایای نظام حمایتی را تقویت خواهد نمود.

منابع

۱. آذر، ع. و م. مؤمنی (۱۳۸۴)، آمار و کاربرد آن در مدیریت، تهران: انتشارات سمت، چاپ هشتم.
۲. اسلامی، س. ا. (۱۳۷۵)، سیاستهای حمایتی و نقش آن در توزیع درآمد، مجله برنامه و بودجه، ۱۳۸۱، شماره ۵۷.
۳. الیوت، ج. (۱۳۸۷)، مقدمه‌ای بر توسعه پایدار در کشورهای در حال توسعه، ترجمه رحیمی و رکن‌الدین افتخاری، تهران: مؤسسه توسعه روستایی.
۴. بخشوده، م. و آ. شوشتریان (۱۳۸۴)، بررسی آثار آزادسازی بازار گندم روی فقر در ایران. مجله پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۳۷.
۵. بخشوده، م. (۱۳۸۱)، پیش‌بینی تأثیرات حذف دخالت دولت از بازار گندم، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۳۵.

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیستم، شماره ۸۰

۶. خادمی پور، غ. و ب. نجفی (۱۳۸۴)، اثر سیاستهای حمایتی دولت بر انگیزه تولید محصولات عمده زراعی: کاربرد ماتریس تحلیل سیاسی، تهران: وزارت جهاد کشاورزی، ششمین کنفرانس اقتصاد کشاورزی.
۷. دیتر، ج.، ف. آیلز، ت. فی نان، ت. توسلینگ، ح. اولگان، د. جانسن (۱۳۷۲)، اقتصاد سیاسی و سیاست قیمت گذاری کشاورزی، ترجمه م. فخرایی، تهران: مرکز مطالعات برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی.
۸. رحیمی، ع. (۱۳۷۶)، مبانی نظری سیاستهای حمایت از کشاورزی با نگاهی به ایران، فصلنامه روستا و توسعه، شماره های ۲ و ۳.
۹. سازمان مرکزی تعاون روستایی ایران (۱۳۸۶)، طرح جامع خرید و فروش توافقی محصولات کشاورزی، تهران: مرکز مطالعات برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی.
۱۰. سکاران، ا. (۱۳۸۶)، روشهای تحقیق در مدیریت، ترجمه محمد صائبی و محمود شیرازی، تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه ریزی.
۱۱. مرکز آمار ایران (۱۳۸۲)، قیمت فروش محصولات و هزینه خدمات کشاورزی در مناطق روستایی، تهران: دفتر انتشارات و اطلاع رسانی سازمان مدیریت و برنامه ریزی (سابق)، پیش گفتار.
۱۲. مسچی، ع. ا. و م. پرشاد (۱۳۷۵)، مجموعه قوانین و مقررات کشاورزی، ناشر وزارت کشاورزی، تهران: مرکز مطالعات برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی.
۱۳. مصوبه خرید تضمینی (محصولات کشاورزی)، براساس اصل یکصد و بیست و هفتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و به استناد تصویب شماره های ۴۰۲۱۴ ت ۲۸۷ هـ مورخ ۷۵.۷.۲۲.
۱۴. مهربانیان، الف. و س. مؤذنی (۱۳۸۶)، بررسی حمایتها در بخش کشاورزی در مقایسه با برخی کشورهای جهان، تهران: انتشارات مؤسسه پژوهشهای برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی، مدیریت پردازش و تنظیم یافته های تحقیقاتی، چاپ اول.

ارزیابی اثربخشی سیاستهای خرید تضمینی

۱۵. مؤسسه پژوهشهای برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی (۱۳۸۳)، تحلیل روند قیمت تضمینی محصولات کشاورزی و مستندات قانونی قیمت‌های تضمینی، تهران: مؤسسه پژوهشهای برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.

16. Chenery, H.B. (1952), Over capacity and the acceleration principle, *Econometrica*, 20 (4).

17. Cho, G. M. Kim, and W.W. Koo (2002), The relative impact of national monetary policies and international exchange rate on long-term variations in relative agricultural prices, *Agribusiness and Applied Economics Report*, No.30.

18. Goldsmith, P.D., K. Gunjal and B. Ndarishikanye (2004), Rural-urban migration and agriculture productivity: The case of Senegal, *Agricultural Economics*, No.12.

19. Harris, J. R. and M.P. Todaro (1970), Migration unemployment and development: A two – sector analysis, *American Economic Review*, 8 (19).

20. Houthakker, B. S. and S. P. Magee (1995), Measuring the comparative advantage of agricultural activities : domestic resource costs and social cost-benefit ratio, *American Journal of Agricultural Economics*, No.12.

21. Koyck, L. M. (1954), Distributed lags and Investment analysis, North-Holland Publishing Co, Amsterdam.

22. Kubursi, A. A. (2005), Lebanon's agricultural potential: A policy analysis matrix approach, at: <http://www.aaea.org>.

23. Lindert, Peter H. (1989), Economic influences on the history of agricultural policy, *American Journal of Agricultural Economics*, 46 (11).
24. Mebtakhina (2002), Agricultural policies in emerging and transition economics, *American Economic Review*, 30 (21).
25. Najafi, B. (2005), Effect of government policies on wheat production in Iran: the application of policy matrix analysis, Economic Research Forum, Cairo, Egypt.
26. OECD (2002), Methodology for the measurement of support use in policy evaluation, WTO Research Institution.

